

Europees internationaal privaatrecht

Het beroep op het bezit van een nationaliteit in geval van dubbele nationaliteit

Enkele aantekeningen naar aanleiding van de uitspraak *Hadadi* (C-168/08) van het Hof van Justitie

Prof. dr. V. Van den Eeckhout*

De zaak *Hadadi* betrof een geschil inzake internationaal echtscheidingsrecht tussen twee personen met een gemeenschappelijke dubbele nationaliteit, de Hongaarse en de Franse, die sinds geruime tijd niet meer in Hongarije wonen en wier enige band met dit land de Hongaarse nationaliteit is. Het Hof van Justitie interpreteert de Brussel II bis Verordening in die zin dat de Hongaarse echtscheidingsrechter in een casus als voorliggend bevoegdheid mag opnemen op verzoek van de man. Het Hof wijst hantering van een effectiviteitstoets in de situatie van gemeenschappelijke dubbele nationaliteit af.

HvJ EG 16 juli 2009, zaak C-168/08, Hadadi. De conclusie dateert van 12 maart 2009

De uitspraak van het Hof in de zaak *Hadadi* – opzet van de bijdrage

Artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis kent in echtscheidingszaken bevoegdheid toe aan de gerechten van de lidstaat waarvan beide echtgenoten de nationaliteit

bezitten.¹ In de zaak *Hadadi* heeft de Franse Cour de Cassation aan het Hof van Justitie prejudiciële vragen gesteld over de uitlegging van deze bepaling in een zaak waarbij echtgenoten een *dubbele* gemeenschappelijke nationaliteit bezitten – de Franse en de Hongaarse nationaliteit. De echtgenoten hebben geen andere band met Hongarije dan het bezit van de Hongaarse nationaliteit. Het Hof van Justitie geeft, in antwoord op vragen van de Franse Cour de Cassation, aan dat wanneer de echtgenoten elk de nationaliteit van dezelfde twee lidstaten bezitten, artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis zich ertegen verzet dat de bevoegdheid van de gerechten van een van die lidstaten wordt uitgesloten op grond dat de verzoeker geen andere banden met die staat heeft. Volgens het Hof zijn op grond van artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis de gerechten bevoegd van de lidstaten waarvan de echtgenoten de nationaliteit bezitten, en de echtgenoten kunnen kiezen voor het gerecht van welke lidstaat zij het geschil zullen brengen.

Bij deze uitlegging van artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis baseert het Hof zich onder meer op de volgende overwegingen: de Brussel II bis Verordening, voor zover zij van de nationaliteit een bevoegdheidscriterium

307

1. De Verordening Brussel II bis (Verordening (EG) nr. 2201/2003 van de Raad van 27 november 2003 betreffende de bevoegdheid en de erkenning en tenuitvoerlegging van beslissingen in huwelijkszaken en inzake de ouderlijke verantwoordelijkheid en tot intrekking van Verordening (EG) nr. 1347/2000) kreeg aanvankelijk vorm als verdrag, is in werking getreden als 'Verordening Brussel II', en is vervolgens vervangen door 'Verordening Brussel II bis'. De Verordening Brussel II bis omvat inzake internationale echtscheidingen enerzijds regels van internationale bevoegdheid, anderzijds regels van erkenning. Jarenlang heerste controverse over het criterium ter bepaling van het formeel toepassingsgebied van de bevoegdheidsregels van Brussel II bis; deze controverse werd pas beslecht door de uitspraak *Sundelind Lopez* van het Hof van Justitie. Zie hierover V. Van den Eeckhout, 'Het Hof van Justitie als steun en toeverlaat in tijden van Europeanisatie van het IPR? Mogelijkheden tot het aanspreken van een Europese echtscheidingsrechter na de uitspraak van het Hof van Justitie in de zaak *Sundelind Lopez* (C-68/07)', *NTER* 2008, p. 84-90.

* Prof. dr. V. Van den Eeckhout is verbonden aan de Universiteit Leiden en de Universiteit Antwerpen.

maakt, geeft de voorkeur aan een eenduidig en gemakkelijk toe te passen aanknopingsfactor; zij voorziet niet in een ander criterium in verband met nationaliteit, zoals de effectiviteit ervan; de noodzaak om de banden tussen de echtgenoten en hun respectieve nationaliteiten te doorzoeken, zou een verzwaring betekenen wat betreft de toetsing van de rechterlijke bevoegdheid, en dus indruisen tegen de doelstelling om de toepassing van de verordening te vergemakkelijken door het gebruik van een eenvoudig en eenduidig aanknopingscriterium.

In de uitlegging van de Brussel II bis Verordening wordt ingegaan op de ratio van en de ambities bij de europeanisatie van het internationaal familierecht en de uitvaardiging van de Brussel II bis Verordening – op het vlak van bevordering van de rechtszekerheid, de voorspelbaarheid enzovoort. Daarbij blijkt het Hof groot belang te hechten aan de Europese ambitie tot bevordering van het personenverkeer binnen Europa. In de conclusie van de advocaat-generaal komt het belang van de factor ‘bevordering van vrij personenverkeer’ – die mogelijk zelfs kan worden beschouwd als de ratio zelf van europeanisatie van het internationaal familierecht – zo mogelijk nog sterker naar voren. In die conclusie worden door de advocaat-generaal een aantal bedenkingen geformuleerd en ontwikkelingen gesignaleerd die door het Hof onbesproken worden gelaten, maar zeker kunnen boeien.

In deze bijdrage zal ik weergeven hoe precies de bevoegdheidsregel van artikel 3 lid 1 onder b van de Brussel II bis Verordening volgens het Hof van Justitie en de advocaat-generaal moet worden uitgelegd en waarom tot deze uitlegging wordt besloten. Het antwoord van het Hof op de prejudiciële vragen evenals – en zelfs vooral – de overwegingen van de advocaat-generaal in de conclusie, vormen daarbij een mooie aanzet tot het situeren van deze uitspraak in een proces van voortschrijdende – maar soms ook haperende en stuiterende – europeanisatie van het ipr. Nadien zal ik de kwestie die in de zaak *Hadadi* ter discussie stond situeren in een ruimere context, in het bijzonder in de context van actuele controverses omtrent beroep op het bezit van een welbepaalde nationaliteit in geval van dubbele nationaliteit.

Ik start met een weergave van de procedure in de zaak *Hadadi*: de procedure voorafgaand aan de prejudiciële vragen van de Franse Cour de Cassation was vrij complex, maar enig inzicht daarin is nuttig om te begrijpen hoe precies de Franse rechter zich kon bevragen over de bevoegdheid van de Hongaarse echtscheidingsrechter. Meer bepaald stelde de Franse Cour de Cassation aan het Hof ten eerste de vraag of artikel 3 lid 1 onder b van Verordening Brussel II bis aldus moet worden uitgelegd dat wanneer de echtgenoten zowel de nationaliteit van de staat van het aangezochte gerecht als de nationaliteit van een andere lidstaat van de Europese Unie hebben, de nationaliteit van het aangezochte gerecht voorrang dient te krijgen; ten tweede en ten derde of die bepaling aldus moet worden uitgelegd dat wanneer de echtgenoten elk de nationaliteit van dezelfde twee lidstaten hebben, de meest effectieve van deze twee nationaliteiten wordt bedoeld dan wel of die bepaling moet worden geacht de echtgenoten een alternatief te bieden, zodat zij naar keuze een gerecht

kunnen aanzoeken van een van de twee staten waarvan zij beide de nationaliteit hebben.

Mede doordat in casu toepassing moest worden gemaakt van de overgangsbepaling van artikel 64 lid 4 Verordening Brussel II bis – met de bijzonderheid van toetreding van Hongarije tot de EU op 1 mei 2004 – kon de vraag naar bevoegdheid van de Hongaarse rechter op basis van artikel 3 lid 1 onder b van de Brussel II bis Verordening zich voor de Franse Cour de Cassation aandienen.

De zaak *Hadadi*: nadere situering en voorgeschiedenis

Hadadi (de man) en Mesko (de vrouw) zijn in 1979 in Hongarije getrouwd en in 1980 naar Frankrijk geëmigreerd. In 1985 hebben zij zich laten naturaliseren tot Frans staatsburger, zodat zij elk de Hongaarse en de Franse nationaliteit bezitten. Volgens de man zou een Hongaarse rechter in een casus als deze op basis van de bevoegdheidsregels van de Brussel II bis Verordening bevoegdheid mogen opnemen tot het behandelen van een echtscheidingsverzoek; in casu zou daarvan de consequentie zijn dat de echtscheiding die de man in Hongarije heeft verkregen vervolgens in Frankrijk erkend moet worden, hetgeen dan weer zou impliceren dat een echtscheidingsverzoek dat door de vrouw was ingediend in Frankrijk – nadat hijzelf de procedure in Hongarije was begonnen² – niet-ontvankelijk zou moeten worden verklaard. Rond de ontvankelijkheid van dat in Frankrijk ingediende echtscheidingsverzoek draait de discussie in Frankrijk. De vrouw betoogt dat haar in Frankrijk ingediende echtscheidingsverzoek wel degelijk ontvankelijk is, omdat de Hongaarse echtscheiding volgens haar niet erkenbaar is in Frankrijk.³ De Franse Cour d'appel de Paris geeft de vrouw gelijk. Opmerkelijk daarbij is dat de Cour d'appel de Paris overweegt dat de bevoegdheid van de Hongaarse rechter, voor zover die zou zijn aangenomen op grond van de Hongaarse nationaliteit van Hadadi, ‘in werkelijkheid zeer wankel’ was, terwijl de bevoegdheid van het gerecht van de echtelijke woonplaats, die in Frankrijk was gelegen, in vergelijking hiermee ‘bijzonder sterk’ was.⁴ De man gaat tegen het arrest van de Cour d'appel de Paris in cassatie bij de Cour de Cassation. Daarop schorst de Cour de Cassation de behandeling van de zaak en stelt de Cour de Cassation aan het Hof van Justitie meerdere prejudiciële vragen betreffende artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis.

De vraag naar uitlegging van een bevoegdheidsregel dient zich in de zaak *Hadadi* dus aan in de context van een vraag naar erkenbaarheid in Frankrijk van de Hongaarse

2. In 2002 heeft Hadadi bij de Hongaarse rechter een verzoek tot echtscheiding ingediend. In 2003 heeft Mesko bij de Franse rechter een procedure tot echtscheiding wegens schuld aanhangig gemaakt.

3. In 2004 is in Hongarije de echtscheiding tussen Hadadi en Mesko uitgesproken.

4. Vgl. de weergave in de uitspraak, nr. 34.

echtscheiding.⁵ Dat een rechter bij hantering van de regels van erkenning van de Brussel II bis Verordening de bevoegdheid moet c.q. mag toetsen van de rechter die de echtscheiding heeft uitgesproken, is een heel uitzonderlijke situatie: normaliter is bij hantering van de Brussel II bis Verordening discussie over de bevoegdheid van de rechter die de echtscheiding heeft uitgesproken volkomen irrelevant voor de beslissing over de erkenbaarheid van die echtscheiding. Maar in casu doet zich een ‘atypische situatie’⁶ voor doordat toepassing wordt gemaakt van de overgangsbepaling van artikel 64 lid 4 Verordening Brussel II bis.⁷ Op basis van dit artikel 64 moet de Hongaarse beslissing op grond van de verordening worden erkend, indien de door de Hongaarse rechter toegepaste bevoegdheidsregels overeenkomen met die waarin wordt voorzien in artikel 3 Verordening Brussel II bis. Hantering van deze overgangsbepaling brengt zodoende mee dat de hamvraag is of in omstandigheden als die van de zaak *Hadadi* de Hongaarse gerechten op grond van artikel 3 lid 1 onder b van Verordening Brussel II bis bevoegd hadden kunnen zijn.

De uitlegging van de bevoegdheidsregel van artikel 3 lid 1 onder b van Verordening Brussel II bis

Verbod van behandeling van echtgenoten met een gemeenschappelijke dubbele nationaliteit als zouden zij enkel en alleen de nationaliteit van het forum bezitten

In zijn beantwoording van de prejudiciële vraag gaat het Hof vooreerst in op de Franse traditie die erin bestaat dat in geval van een conflict tussen de Franse en een andere nationaliteit, de aangezochte Franse rechter ‘meestal de nationaliteit van de staat van het bevoegde gerecht zou laten prevaleren.’ Het argument was immers aangevoerd dat artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis geen bijzondere bepalingen bevat voor het geval van dubbele nationaliteit, zodat elke lidstaat in dit soort situaties zijn eigen nationaliteitsrecht zou mogen toepassen. En blijkens de Franse doctrine en rechtspraak krijgt in geval van een nationaliteitsconflict in Frankrijk de nationaliteit van de staat van het bevoegde gerecht voorrang indien dit een

van de nationaliteiten is.⁸ Die Franse traditie moet nu worden gewogen in het licht van de casus *Hadadi*. In de conclusie maakt de advocaat-generaal in deze context melding van het ‘verslag Borrás’⁹ bij het verdrag¹⁰ dat de voorloper vormde van de Brussel II bis Verordening:¹¹ daarin werd gesteld dat het verdrag niets zegt over de gevolgen van dubbele nationaliteit en dat op dit punt elke rechter het interne recht zal toepassen, binnen het kader van de algemene communautaire regelgeving.¹² Maar vervolgens betoogt de advocaat-generaal dat ook al gaat men ervan uit dat deze verklaring juist is waar het om dit verdrag gaat, deze verklaring niet zonder meer kan worden getransponeerd naar de Brussel II bis Verordening.¹³ De advocaat-generaal stelt dat bij een op het EG-Verdrag gebaseerd verdrag tussen de lidstaten niet uitdrukkelijk geregelde kwesties namelijk mogelijkwijs eerder onder verwijzing naar het nationale recht dienen te worden beantwoord dan bij een verordening van de Europese Gemeenschap het geval is. Volgens de advocaat-generaal¹⁴ is zo’n autonome interpretatie niet in strijd met artikel 3 van het Verdrag van 12 april 1930 nopens zekere vragen betreffende wetsconflicten inzake nationaliteit. Artikel 3 codificeert immers de gewoonterechtelijke regel volgens welke een persoon die twee of meer nationaliteiten bezit, door elke staat waarvan hij de nationaliteit heeft, als zijn staatsburger zal kunnen worden beschouwd, maar

‘Deze regel gebiedt in een situatie als de onderhavige evenwel niet, eraan voorbij te gaan dat een andere staat waarvan een persoon de nationaliteit ook bezit, deze eveneens als eigen staatsburger behandelt’.¹⁵

309

5. Een vraag naar erkenbaarheid waarop het antwoord, zoals aangegeven, doorslaggevend is voor de beantwoording van de vraag naar ontvankelijkheid van het Franse echtscheidingsverzoek van de vrouw. Zie ook de conclusie, nr. 3.
6. Vgl. ook de bewoordingen in de conclusie, nr. 29 en 30 evenals in de uitspraak nr. 33. Dat de rechter normaliter alleen over zijn eigen bevoegdheid mag oordelen, sluit ook aan bij de rechtspraak van het Hof inzake de EEX-Verordening. Zie ook, inzake de EEX-Verordening, HvJ EG 24 januari 2004, zaak C-112/02, *Gasser en HvJ EG 27 april 2004, zaak C-159/02, Turner*.
7. Zie ook de uitspraak, nrs. 24-31, evenals de conclusie nr. 20 (met vermelding ook aldaar van de specifieke regeling inzake Hongarije). De Hongaarse beslissing was gegeven voor de datum van inwerkingtreding van de verordening in een procedure die was ingeleid voor de toetreding van Hongarije tot de EU.

8. Zie de uitspraak nr. 35 en 36 evenals de conclusie nr. 33 waar wordt aangegeven dat beide echtgenoten vanuit de optiek van de Franse gerechten Franse en geen Hongaarse staatsburgers zijn.
9. Toelichtend verslag over het verdrag, opgesteld op grond van artikel K3 van het Verdrag betreffende de Europese unie, betreffende de bevoegdheid en de erkenning en tenuitvoerlegging van beslissingen in huwelijkszaken, Pb. EG 1998, C221, p. 27 punt 33 in fine.
10. Het verdrag werd eveneens gepubliceerd in Pb. EG 1998, C221.
11. Vgl. hiervoor voetnoot 1.
12. Mede op die basis werd bij de inwerkingtreding van de Brussel II Verordening en vervolgens de Brussel II bis Verordening in Nederland de Nederlandse traditie voortgezet dat terzake de toepassing van bevoegdheidsregels inzake echtscheiding geen ‘realiteitstoets’ – en al evenmin een ‘effectiviteitstoets, waarover meer hierna – wordt gehanteerd. Overigens wordt in Nederland bij toepassing van de WCE – bij toepassing dus van de regels van toepasselijk recht inzake echtscheiding – wel de hantering van een effectiviteitstoets voorgeschreven in geval van multipatridie. Vermeldenswaard is ook nog de regeling in artikel 1 lid 2 van de Nederlandse Wet Conflictenrecht Huwelijksbetrekkingen, waarbij toepassing van het recht van de gemeenschappelijke nationaliteit wordt uitgesloten wanneer echtgenoten meer dan een gemeenschappelijke nationaliteit bezitten.
13. Zie conclusie nr. 36.
14. Conclusie nr. 41.
15. In de conclusie (nr. 38) wordt bovendien nog aangehaald dat sommige partijen die opmerkingen hebben ingediend, verwezen hadden naar de arresten *Micheletti e.a.* en *Garcia Avello*, waarin het Hof zich heeft bezighouden met de betekenis van de fundamentele vrijheden en het algemene verbod van discriminatie in gevallen van dubbele nationaliteit – een thematiek waarop ik verder terug kom. Maar volgens de advocaat-generaal doet in casu de vraag naar de draagwijdte van de fundamentele vrijheden zich niet voor, ‘omdat reeds uit de verordening voldoende criteria voor de aanknoping bij de nationaliteit kunnen worden afgeleid.’

Het Hof¹⁶ bevestigt de door de advocaat-generaal gehuldigde visie dat het nationaliteitsbegrip autonoom en uniform moet worden uitgelegd, daarbij aanteknend dat artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis niet uitdrukkelijk naar het recht van de lidstaten verwijst voor de exacte draagwijdte van het criterium inzake de nationaliteit. Het Hof stelt zich daarbij ook de vraag of artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis anders moet worden uitgelegd wanneer beide echtgenoten twee gemeenschappelijke nationaliteiten hebben dan wanneer zij slechts een en dezelfde nationaliteit hebben. Het Hof stelt hieromtrent vast dat de verordening, althans in beginsel, geen onderscheid blijkt te maken naargelang een persoon een of, in voorkomend geval, meerdere nationaliteiten heeft.¹⁷ Het voorgaande doet het Hof ertoe besluiten dat de Franse rechter bij toepassing van artikel 64 lid 4 van Verordening Brussel II bis rekening moet houden met de omstandigheid dat de betrokkenen in geval van gemeenschappelijke dubbele nationaliteit de nationaliteit van een andere lidstaat – in casu Hongarije – bezitten.¹⁸ Gevraagd naar de manier waarop artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis moet worden uitgelegd, volgt het Hof van Justitie zodoende de visie van de man: de Franse rechter moet er rekening mee houden dat ook de Hongaarse rechter zich bevoegd had kunnen verklaren op grond van de gemeenschappelijke Hongaarse nationaliteit van de echtgenoten.

Verbod van hantering van een effectiviteitstoets in geval van gemeenschappelijke dubbele nationaliteit

De tweede en derde prejudiciële vraag worden door het Hof samen onderzocht: ofwel moet bij de bepaling van de bevoegdheid ter zake van echtscheiding van personen met dubbele nationaliteit alleen de meest effectieve nationaliteit in aanmerking worden genomen, zodat slechts een rechter op grond van de nationaliteit bevoegd is, ofwel beide nationaliteiten, waardoor rechters in beide lidstaten zich op grond daarvan bevoegd kunnen verklaren.¹⁹ In de conclusie weegt de advocaat-generaal het voor en tegen van deze beide oplossingen af. In die afweging, evenals in de uitspraak zelf, wordt ook ingegaan op aantijgingen van de vrouw op het vlak van *shopping* en misbruik door de man. De vrouw probeert immers mede op basis van die aantijgingen het Hof ervan te overtuigen dat in geval van een gemeenschappelijke nationaliteit van de echtgenoten het criterium van de meest effectieve nationaliteit moet worden gehanteerd – waarbij in deze zaak volgens haar de Franse nationaliteit de meest effectieve zou zijn, in het bijzonder gelet op het feit dat de man en de vrouw sinds 1980 in Frankrijk verblijven. Zo wordt door de vrouw betoogd²⁰ dat gelijkgeschakeling van de Franse en Hongaarse nationaliteit een ‘run op de rechter’ zou ontketenen, doordat een van beide echtgenoten zou worden aangezet tot misbruik en ijlings de gerechten van een lidstaat zou

adiëren om te voorkomen dat de ander zich tot de gerechten van een andere lidstaat wendt; de handhaving van de bevoegdheid van de gerechten van een lidstaat waar de echtgenoten sedert geruime tijd niet meer woonachtig zijn, zou de doeltreffendheid en de billijkheid van rechterlijke beslissingen ondermijnen en bepaalde vormen van misbruik meebrengen, zoals *forum shopping*. In replek op het betoog van de vrouw wordt echter gesteld dat, zoals blijkt uit punt 1 van de considerans van Brussel II bis, de verordening ertoe wil bijdragen ‘een ruimte van vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid tot stand te brengen, waarin het vrije verkeer van personen gewaarborgd is’, dat artikel 3 van deze verordening voorziet in verschillende aanknopingspunten voor de bevoegdheid, waartussen geen hiërarchie is aangebracht – alle in dit artikel 3 lid 1 opgesomde objectieve criteria zijn alternatieve criteria²¹ –, dat de verordening niet beoogt uit te sluiten dat meer dan één rechter bevoegd is maar er integendeel uitdrukkelijk is voorzien in het naast elkaar bestaan van meerdere bevoegde rechters zonder dat daartussen een hiërarchie bestaat.

Het Europese streefdoel van *liberal access to justice*, in combinatie met het streefdoel van vrijheid van personenverkeer, wordt hier zodoende door het Hof in herinnering gebracht en naar voren geschoven. In punt 53 van de uitspraak wordt in diezelfde optiek ook gesteld dat als een uitlegging zou volgen waarbij enkel een effectieve nationaliteit in aanmerking zou kunnen worden genomen voor de toepassing van artikel 3 lid 1, een dergelijke uitlegging ertoe zou leiden ‘dat de justitiabelen werden beperkt in de keuze van het bevoegde gerecht, met name wanneer zij het recht van vrij verkeer van personen uitoefenen’. Zo is in de uitspraak een analyse te vinden van de tekst zelf van artikel 3 lid 1 onder b, de doelstellingen van de bepaling en de context waarvan zij deel uitmaakt.

Een dergelijke analyse vindt ook meer in het algemeen plaats: het Hof zoekt bij de interpretatie van de Brussel II bis Verordening aansluiting bij de oogmerken van de Brussel II bis Verordening, als product van het proces van europeanisatie van het ipr. Daarbij wordt bijvoorbeeld ook melding gemaakt van de voorkeur voor een eenduidige en makkelijk toe te passen aanknopingsfactor in de Brussel II bis Verordening – in tegenstelling tot de rechtsonzekerheid en onduidelijkheid waartoe hantering van

16. Arrest nr. 38-39.

17. Arrest nr. 37 en 40.

18. Arrest nr. 41.

19. Zie ook conclusie nr. 43.

20. Zie de weergave in de uitspraak nr. 45 en volgende.

21. Het Hof stipt hierbij (nr. 48) aan dat artikel 6 Brussel II bis bedoeld is om het exclusief karakter van de bevoegdheidsregels vast te stellen. Zie hierover ook al V. Van den Eeckhout, ‘Het Hof van Justitie als steun en toeverlaat in tijden van Europeanisatie van het IPR?’, *NTER* 2008, p. 84-90.

een effectiviteitstoets zou leiden.²² Ook wordt daarbij een vergelijking gemaakt tussen de situatie dat echtgenoten een enkele dan wel een dubbele gemeenschappelijke nationaliteit bezitten.²³

Wat betreft het door de vrouw aan de orde gestelde punt van ‘run op de rechter’, kunnen de argumenten van de vrouw het Hof niet overtuigen. Weliswaar wordt onderkend dat het feit dat meerdere rechters bevoegd (kunnen) zijn ertoe leidt dat de facto de snelst agerende²⁴ echtgenoot voordeel kan halen op het vlak van het toepasselijk recht: de omstandigheid dat op het vlak van regels van *toepasselijke recht* inzake echtscheiding nog geen Europese unificatie is doorgevoerd, brengt mee dat de Brussel II bis Verordening

‘inderdaad de echtgenoten ertoe lijkt te kunnen aanzetten om snel een van de bevoegde gerechten te adieren teneinde zich de voordelen te verzekeren van het naar het internationaal privaatrecht van het forum toepasselijke materiële echtscheidingsrecht’.²⁵

Ook in de zaak *Hadadi* zelf is kennelijk het achterliggende verwijt van de vrouw dat de man door het aanspreken van de Hongaarse echtscheidingsrechter onder een echtschei-

ding naar Frans recht poogt uit te komen.²⁶ In de conclusie²⁷ wijst de advocaat-generaal erop dat ook de Europese Commissie zich bewust is van deze ‘negatieve gevolgen van het feit dat de verordening enkel een regeling van de bevoegdheid behelst.’ De advocaat-generaal verwijst in deze context naar het initiatief tot uitvaardiging van een Rome III Verordening – maar is daarbij wel genooddaakt in een noot²⁸ tevens melding te maken van de grote problemen die inmiddels zijn gerezen bij de verwezenlijking van dit initiatief. Enigszins verzachtend en relativerend wordt daar²⁹ nog wel aan toegevoegd dat *mel* al resultaat is bereikt op het vlak van de regeling van de echtscheidingsgevolgen, met name door de uitvaardiging van de alimentatieverordening.³⁰ Voor wat betreft goederenrechtelijke gevolgen van de scheiding moet dan weer worden toegegeven dat er nog helemaal geen gemeenschappelijke Europese regeling bestaat. De alimentatieverordening is vooralsnog bovendien nog niet in werking getreden, zo stip ik zelf bovendien nog aan.³¹ Kortom, het proces van europeanisatie van het ipr verloopt in sommige deelgebieden veeleer met horten en stoten en in de huidige fase is zeker nog niet alles bewerkstelligd van wat de Europese wetgever voor ogen staat. Op domeinen waarmee de Brussel II bis Verordening samenhang vertoont, verloopt het proces van europeanisatie vooralsnog niet geheel vlekkeloos en mede daardoor vertoont toepassing van de Brussel II bis Verordening (nog) neveneffecten die (ook) door de Europese instanties zelf als negatief worden aangemerkt. Maar het feit dat zodoende alleszins in de huidige situatie door de eiser strategisch voordeel is te halen uit het aanspreken van deze of gene echtscheidingsrechter, moet volgens het Hof op zich nog niet gekwalificeerd worden als misbruik.³²

Het Hof wil klaarblijkelijk blijven vasthouden aan het idee van *liberal access to justice* waaraan de Brussel II bis Ver-

22. Zie nr. 55 van de uitspraak. Zie ook conclusie nr. 62, waar bovendien ook wordt gesteld: ‘In het ergste geval zou er een negatief jurisdictiegeschil kunnen ontstaan wanneer twee gerechten elk de nationaliteit van de andere lidstaat als de meeste effectieve nationaliteit aanmerken.’ Ik voeg daar zelf bovendien nog aan toe dat als de gerechten tot het besluit zouden komen dat zijzelf niet het land zijn van de meest effectieve nationaliteit, maar het andere nationaliteitsland al evenmin bereid zal zijn bevoegdheid op te nemen omdat zij mogelijk zullen oordelen dat de andere rechter bevoegdheid dient op te nemen, *à la limite* de consequentie zou kunnen zijn dat de casus zou worden bevonden buiten het toepassingsgebied van de Brussel II bis Verordening te vallen, met alle consequenties van dien op het vlak van ontbreken van echtscheidingsbevoegdheid bij enige Europese rechter enz. Het bezit van een gemeenschappelijke nationaliteit zou in die zin voor betrokkenen wel zeer nadelig kunnen uitspelen.
23. Daaromtrent wordt in nr. 54 van de uitspraak o.a. overwogen dat, aangezien de gewone verblijfplaats van doorslaggevend belang zou zijn voor de vaststelling van de meest effectieve nationaliteit, in het bijzonder de in artikel 3 lid 1 onder a en b Verordening Brussel II bis voorziene aanknopingspunten voor de bevoegdheid elkaar dikwijls overlappen. ‘In feite zou dit erop neerkomen dat ten aanzien van hen die meerdere nationaliteiten bezitten, een hiërarchie in het leven werd geroepen tussen de in dit lid 1 neergelegde aanknopingspunten voor de bevoegdheid, die niet voortvloeit uit de tekst daarvan. Integendeel, een paar met enkel de nationaliteit van 1 lidstaat zou altijd de gerechten van die lidstaat kunnen adieren, ook al had het zijn gewone verblijfplaats al sinds vele jaren niet meer in die staat en was er slechts sprake van weinig reële aanknopingspunten met die lidstaat’, aldus nog het Hof.
24. Zie hierover ook de uitspraak, nr. 56, waar ook melding wordt gemaakt van de werking van de regels van litispentie. Zie ook de conclusie nrs. 47 en 67.
25. Zie de uitspraak nr. 57 evenals de conclusie nr. 46 en volgende. Men leze in deze context ook J. Meeusen, ‘System shopping in European private international law in family matters’, in: J. Meeusen e.a. (red.), *International family law in the European Union*, Antwerpen: Intersentia 2007, p. 239-278.

26. Zie de conclusie nr. 50, waar wordt gesteld: ‘Mesko betwist weliswaar formeel de bevoegdheid van de rechtbank te Prest, maar lijkt in wezen met name te kritiseren dat Hongaars recht en niet Frans recht op de scheiding werd toegepast. Zij gaat ervan uit dat haar echtgenoot de scheiding bewust in Hongarije heeft aangevraagd om te ontkomen aan de gevolgen van een scheiding wegens schuld naar Frans recht, hoewel de echtgenoten in de praktijk nauwelijks nog een band met Hongarije hebben.’ Het Hof spreekt zich in casu niet uit over de vraag welk echtscheidingsrecht (het Franse of het Hongaarse) in casu toepasselijk ‘had moeten zijn.’ Wel lijkt de advocaat-generaal indirect, in nr. 68 van zijn conclusie, de Hongaarse ipr-regels die in deze zaak Hongaars echtscheidingsrecht toepasselijk verklaren de zwarte piet toe te schuiven.
27. Conclusie nr. 48.
28. Noot 17 van de conclusie. In die noot van de conclusie wordt overigens nog wel melding gemaakt van een heel nieuw initiatief terzake, en wel het plan tot ‘intensieve samenwerking’ tussen een aantal landen.
29. Conclusie nr. 49.
30. Verordening (EG) nr. 4/2009 van de Raad van 18 december 2008 betreffende de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen, en de samenwerking op het gebied van onderhoudsverplichtingen, Pb. EU 2009, L 7/1. Zie over deze verordening P. Vlas, ‘Alimentatie uit Brussel met een Haags randje’, *WPNR* 2009, p. 293-295. Zie overigens, zeer recent, een voorstel van verordening betreffende internationale erfopvolgingen: COM(2009)154def.
31. Zo bekeken zou de casus *Hadadi* en de omgang met multipatridie in die zaak – resulterend in een oprekking van bevoegdheidsgronden – kunnen worden beschouwd als een casus en een uitspraak waarin de behoefte aan c.q. het nut van verdere unificatie van internationaal familierecht des te scherper naar voren komt.
32. Zie de uitspraak nr. 57, evenals conclusie nr. 69.

ordering uitdrukking geeft. In de conclusie³³ was overigens nog gesteld dat het ongepast zou zijn om het ontbreken van uniforme collisieregels te compenseren door een uitlegging van de bestaande bevoegdheidsbepalingen die zou indruisen tegen de doelstellingen en de opzet daarvan. Overigens had de vrouw, in de gehanteerde redenering, volgens de advocaat-generaal³⁴ kunnen voorzien dat de man de Hongaarse rechter zou aanspreken, nu beiden toch eenzelfde gemeenschappelijke nationaliteit bezitten; in die zin zou de aangehouden interpretatie van de verordening dan ook geenszins in strijd zijn met de doelstelling van bevordering van rechtszekerheid, nu de vrouw de actie van de man had kunnen incalculeren.

Consequentie van dit alles is dat het Hof bij de beantwoording van de tweede en derde prejudiciële vraag³⁵ voor recht verklaart dat wanneer de echtgenoten elk de nationaliteit van dezelfde twee lidstaten bezitten, artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis zich ertegen verzet dat de bevoegdheid van de gerechten van een van de lidstaten wordt uitgesloten op grond dat de verzoeker geen andere banden met die staat heeft. Integendeel, aldus nog het Hof, op grond van deze bepaling zijn de gerechten bevoegd van de lidstaten waarvan de echtgenoten de nationaliteit bezitten, en de echtgenoten kunnen kiezen voor het gerecht van welke lidstaat zij het geschil zullen brengen.

Daarmee is duidelijk aangegeven dat volgens het Hof in geval van gemeenschappelijke nationaliteit door elk van de betrokken lidstaten bevoegdheid mag worden opgenomen, ook al zou de enige band van de verzoeker met een van die twee staten het bezit van de nationaliteit van dat land zijn. De facto komt het erop neer dat de verzoeker – degene die eerst een rechter aanspreekt – kan bepalen waar de echtscheidingsprocedure zal worden gevoerd.³⁶ Dergelijke handelwijze wordt aanvaard en als het ware voor lief genomen door het Hof, ook in de huidige situatie die er een is die zich voor de eiser kan lenen tot het halen van voordeel op het vlak van toepasselijk echtscheidingsrecht en/of regeling van de echtscheidingsgevolgen.

De omgang met multipatridie – een situering in ruimere context. Tweespalt in ontwikkelingen

De problematiek van omgang met situaties van dubbele nationaliteit zoals die in de zaak *Hadadi* naar voren komt, leent zich tot een ruimere situering waarbij ook discussiepunten buiten de toepassing van Verordening Brussel II bis en zelfs buiten het bestek van het internationaal familierecht aan de orde kunnen komen. In de zaak *Hadadi* zelf wordt al op die problematiek gealludeerd: in de conclusie³⁷ wordt melding gemaakt van andere uitspraken van het Hof inzake omgang met situaties van multipatridie, dit zowel in familierechtelijke zaken – zie de zaak *Garcia Avello*³⁸ – als daarbuiten – zie bijvoorbeeld de zaak *Micheletti*.³⁹ Dit gebeurt vooreerst in de context van de beantwoording van de eerste prejudiciële vraag⁴⁰ inzake voorkeur voor de eigen nationaliteit. Met verwijzing naar de arresten *Micheletti e.a.* en *Garcia Avello* waarin het Hof zich had beziggehouden met de betekenis van de fundamentele vrijheden en het algemene verbod van discriminatie in gevallen van dubbele nationaliteit, hadden sommige partijen immers opmerkingen ingediend inzake de al dan niet autonome interpretatie van het begrip nationaliteit. Maar ook bij de beantwoording van de tweede en derde prejudiciële vraag⁴¹ komt de vraag naar de betekenis van de fundamentele vrijheden aan de orde, specifiek in verhouding tot gebruik van het in het volkenrecht en ook vaak in het ipr gehanteerde criterium⁴² van de effectiviteitstoets: sommige partijen hadden gesteld dat het in strijd met de fundamentele vrijheden zou zijn om als criterium de effectieve nationaliteit te nemen. In beide passages wordt door de advocaat-generaal evenwel gesteld dat in casu de vraag naar de draagwijdte van de fundamentele Europese vrijheden en het algemeen verbod van discriminatie in geval van dubbele nationaliteit zich niet voordoet, ‘omdat reeds uit de verordening voldoende criteria voor de aanknoping bij de nationaliteit kunnen worden afgeleid’⁴³ en ‘reeds de verordening eraan in de weg staat dat voorrang wordt toegekend aan de meest effectieve nationaliteit’.⁴⁴ Ik maak hierbij twee aantekeningen. Vooreerst, ook al zou in de zaak *Hadadi* de vraag naar de betekenis van de fundamentele Europese vrijheden op de omgang met dubbele nationaliteit niet aan de orde zijn, de impact van de betekenis van de vrijheid van personenver-

33. Conclusie nr. 68.

34. In de conclusie (conclusie nr. 66) wordt gesteld dat, aangezien artikel 3 lid 1 onder b vereist dat beide echtgenoten de nationaliteit van het aangezochte gerecht hebben, is gewaarborgd dat wanneer de bepaling wordt toegepast, beide echtgenoten dezelfde band met die bevoegde gerecht hebben en geen gerecht kan worden aangezocht waarvan de bevoegdheid voor de ene of de andere echtgenoot volstrekt onvoorzienbaar of niet voor de hand liggend is.

35. Doorheen de beantwoording van deze tweede en derde prejudiciële vraag geeft het Hof zodoende ook uitsluitsel over een vraag waarop het antwoord nog kon openstaan na beantwoording van de eerste prejudiciële vraag: mag sowieso bevoegdheid worden opgenomen indien de aangezochte rechter de rechter is van het land waarvan de echtgenoten (bovenop een andere nationaliteit) de nationaliteit bezitten? Het antwoord daarop lijkt, mede rekening houdend met de beantwoording van de tweede en derde prejudiciële vraag, bevestigend te moeten luiden: in de beantwoording van de tweede en derde vraag wordt de effectiviteitstoets door het Hof immers afgewezen en er wordt door het Hof overigens geen gewag gemaakt van andere elementen die ertoe zouden kunnen toe leiden dat de door de Brussel II bis bepalingen aangewezen rechter toch niet bevoegd zou zijn. Het is louter aan de echtgenoten – of een van hen – om een keuze te maken. Zie in deze context overigens ook, betreffende de EEX-Verordening, HvJ EG 1 maart 2005, zaak C-281/02, *Owusu*.

36. Zie ook conclusie nr. 66 waar wordt gesteld ‘Dit betekent noodzakelijk-kerwijs dat de verzoeker een keuzerecht moet toekomen.’

37. Conclusie nr. 38.

38. HvJ EG 2 oktober 2003, zaak C-148/02, *Garcia Avello*, NIPR 2004/2.

39. HvJ EG 7 juli 1992, zaak C-369/90, *Micheletti*.

40. Zie conclusie nr. 38.

41. Zie conclusie nr. 52-53.

42. Gesproken wordt van een ‘transpositie’ van dit concept (zie conclusie nr. 53).

43. Conclusie nr. 38.

44. Zie nr. 53. ‘In plaats daarvan moet worden nagegaan of het begrip nationaliteit in artikel 3, lid 1, sub b, aldus kan worden uitgelegd dat bij personen met meer dan 1 nationaliteit enkel moet worden aangeknoopt bij de nationaliteit van de lidstaat waarmee de facto de nauwste band bestaat’, aldus nog de advocaat-generaal.

keer speelt toch wel duidelijk op de achtergrond. Dit is met name het geval waar, ter adstruatie van hoe de Brussel II bis Verordening geïnterpreteerd moet worden, ingegaan wordt op de strekking en ontstaansgeschiedenis van de Brussel II bis Verordening evenals op de context waar deze verordening deel uitmaakt en daarbij expliciet gewezen wordt op de doelstelling van Europa het vrije personenverkeer te bevorderen.⁴⁵ Enerzijds kan het geenszins verwonderlijk geacht worden dat het vrije personenverkeer in deze zaak van groot belang blijkt voor het Hof, nu toch de stimulering van het vrij personenverkeer wordt voorgesteld als een van de grote ratio's – zo al niet de gehele ratio – in het proces van europeanisatie van het ipr. Maar anderzijds is het ook opmerkelijk dat het vrije personenverkeer zo'n centrale plaats inneemt in de uitspraak. Uiteindelijk lijkt het er in de visie die wordt gehanteerd op neer te komen dat als mensen hun vrijheid van personenverkeer hebben uitgeoefend, zij nog steeds beroep moeten kunnen doen op welbepaalde aanspraken in c.q. volgens de regels van het land van herkomst en dat dit door de andere EU-landen moet worden erkend, althans zolang de betrokkenen nog de nationaliteit van dat land van herkomst bezitten en aan het bezit van die nationaliteit normaliter aanspraken zijn gehecht – anders redeneren zou ingaan tegen het idee van stimuleren c.q. niet ontmoedigen van vrij personenverkeer, zo wordt kennelijk gedacht.⁴⁶ Zo staat de uitleg van artikel 3 lid 1 onder b van de Brussel II bis Verordening (mede) in het teken van het stimuleren – althans het niet ontmoedigen – van vrij personenverkeer.

Het resultaat is een interpretatie van de Brussel II bis Verordening die past binnen een tendens die zou kunnen worden bestempeld als 'liberalisering'. De dynamiek van liberalisering zoals die momenteel plaatsvindt in het Europees ipr en wordt afgedwongen door Europese instanties steekt daarbij wel bijzonder schril af tegen de dynamiek zoals die zich aftekent en wordt afgedwongen door Nederlandse overheidsinstanties als het gaat om de omgang met 'niet-Europese verhoudingen', waar de impact van het restrictieve Nederlandse migratiebeleid zich laat voelen. In die 'niet-Europese' context is de houding ten aanzien van – eventueel strategische – omgang met recht en voorlegging van aanspraken aldaar fundamenteel anders. Legt men beide dynamieken naast elkaar, dan zou kunnen worden gesproken van een 'tweespalt' in

de huidige ontwikkelingen.⁴⁷ Hierbij dient al meteen te worden aangestipt dat het wel zo is dat ook derdelanders onder omstandigheden kunnen vallen onder het formeel toepassingsgebied van de Brussel II bis Verordening, zowel waar het bevoegdheidsregels als regels van erkenning betreft. Omgekeerd is het ook wel zo dat soms ook derdelanders die tegelijk ook de Nederlandse nationaliteit bezitten in de 'niet-Europese context' getroffen worden door de impact van de Nederlandse migratiepolitiek enzovoort.

Vervolgens, als men naar aanleiding van de omgang met dubbele nationaliteit in de zaak *Hadadi* de problematiek van de dubbele nationaliteit iets ruimer wil situeren, is het boeiend de rechtspraak waarnaar in de conclusie wordt verwezen nader te bekijken. In noot 12 van de conclusie volgt, na vermelding 'Zie met betrekking tot het beroep op de nationaliteit van een lidstaat ook arresten van' een rijtje uitspraken van het Hof waarin ook melding gemaakt wordt van de zaak *Mesbah*.⁴⁸ In die zaak ging het er echter niet om dat door betrokkenen beroep werd gedaan op de nationaliteit van een lidstaat; er werd integendeel precies gepoogd beroep te doen op het bezit van de Marokkaanse nationaliteit die de betrokkene bezat bovenop de Belgische nationaliteit. In die zaak liet het Hof het aan België over naar eigen inzicht het vraagstuk van dubbele nationaliteit af te handelen. Dit resulteerde erin dat Belgische instanties aan de Belgisch-Marokkaanse betrokkene de aanspraken mochten ontfangen die werden voorgelegd op basis van het bezit van de Marokkaanse nationaliteit: de Belgische autoriteiten mochten in deze context voorkeur geven aan de Belgische nationaliteit. Deze zaak doet uiteraard de vraag rijzen naar de precieze voorwaarden waaronder een EU-lidstaat naar eigen inzicht mag handelen bij de beslechting van de vraag welke nationaliteit een rechtzoekende bezit – met alle consequenties vandien op het vlak van aanspraken die worden voorgelegd op basis van het bezit van deze of gene nationaliteit, nu de beslechting van de nationaliteitskwestie een scharnierfunctie kan vervullen. Eerder⁴⁹ wees ik al op deze problematiek en de tweedeling die zich terzake dreigt af te tekenen: enerzijds kan worden gesproken van een tendens tot 'functionele aanknoping',⁵⁰ resulterend in de systematische honoreren van het beroep op een fundamentele vrijheid door een persoon die een EU-nationaliteit bezit bovenop een andere nationaliteit – met alle daaraan gekoppelde aanspraken vandien. Er kan dan geen 'nationale wissel' op een

45. Zie conclusie nr. 54, 56, 57 en 58 waarbij o.a. wordt opgemerkt dat de bevoegdheidsregels berusten op het idee om aan te sluiten bij de belangen van de partijen en een flexibele regelgeving mogelijk te maken die is aangepast aan de mobiliteit van de personen. 'Zij dienen de personen te begunstigen zonder dat er rechtszekerheid verloren gaat. (...) Deze doelstellingen pleiten ervoor om het personen die gebruik hebben gemaakt van hun recht van vrij verkeer, mogelijk te maken op flexibele wijze de bevoegde rechter te kiezen.'

46. Zie ook nr. 53 van de uitspraak waaruit ik eerder citeerde, en waarin omtrent de uitlegging enkel de effectieve nationaliteit in aanmerking te nemen, wordt overwogen 'Een dergelijke uitlegging zou immers ertoe leiden dat de justitiabelen werden beperkt in de keuze van het bevoegde gerecht, met name wanneer zij het recht van vrij personenverkeer uitoefenen.' Vgl. bijv. ook nr. 57 van de conclusie.

47. Zie voor een aanduiding van diverse manieren waarop deze tendens zich aftekent V. Van den Eeckhout, 'Internationaal privaatrecht en migratierecht. De evolutie van een tweesporenbeleid', *Nemesis* 2002, p. 75-88.

48. HvJ EG 11 november 1999, zaak C-179/989, *Mesbah*.

49. Zie V. Van den Eeckhout, 'Europese bemoeienis met internationaal privaatrecht: ook ten aanzien van internationale familieverhoudingen die "externe" aspecten vertonen?', *NTer* 2004, p. 307-308, met verdere verwijzingen daar. Zie ook het overzicht van rechtspraak zoals te vinden in C. Groenendijk, noot bij Raad van State 31 juli 2006, *JV* 2006/355.

50. P. Lagarde, noot bij HvJ EG, *Garcia Avello*, *Revue Critique de Droit International Privé*, 2004, p. 192-202. Zie hierover ook V. Van den Eeckhout, 'Internationaal arbeidsrecht gemengd tussen vrij verkeer van personen, vrij verkeer van diensten, vrijheid van vestiging en non-discriminatie', o.a. te raadplegen op <<http://www.etui.org/en/Headline-issues/Viking-Laval-Rueffert-Luxembourg/2-Articles-in-academic-literature-on-the-judgements/offset/60>>, p. 28.

supranationaal spoor' plaatsvinden. Anderzijds zijn er ook situaties waarin voor de betrokkenen allesbehalve op een voor hen voordelige wijze wordt geredeneerd; landen meten zich hier de vrijheid toe een geheel eigen spoor te bewandelen.

Het resultaat van de manier waarop Nederland gebruik maakt van de vermeende vrijheid tot eigenhandige beslechting van een nationaliteitskwestie, is soms dat aanspraken van mensen met dubbele nationaliteit worden afgewezen door de beslechting van de nationaliteitskwestie. Getuige daarvan zijn een aantal Nederlandse uitspraken omtrent omgang met multipatridie, bijvoorbeeld in de context van toepassing van de Gezinsherenigingsrichtlijn.⁵¹ Opmerkelijk daarbij is dat de manier waarop het nationaliteitsvraagstuk in deze materie wordt beslecht, ingaat tegen de Nederlandse ipr-traditie⁵² in zaken van multipatridie *geen* systematische voorkeur te geven aan het bezit van de Nederlandse nationaliteit; het bezit van de Nederlandse nationaliteit wordt aan betrokkenen 'als een vergiftigd geschenk'⁵³ tegengeworpen.

Uitspraken waarbij beroep op de Gezinsherenigingsrichtlijn wordt afgewezen op basis van het bezit van de Nederlandse nationaliteit bovenop het bezit van de nationaliteit die recht zou geven op aanspraken op basis van de Gezinsherenigingsrichtlijn, zijn overigens in de doctrine wel al bekritiseerd met beroep op uitspraken als *Garcia Avello*.⁵⁴ In de zaak *Hadadi* nu wordt een welbepaalde omgang met situaties van multipatridie voorgeschreven bij hantering van een Europese ipr-bron inzake interna-

tionale bevoegdheid bij echtscheiding: in de zaak *Hadadi* doet een man met de nationaliteit van en woonplaats in de ene Europese lidstaat (Frankrijk) beroep op de nationaliteit die hij eveneens bezit van een andere Europese lidstaat (Hongarije); zijn vrouw bezit eveneens een dubbele Frans-Hongaarse nationaliteit en is eveneens woonachtig in Frankrijk; de man doet beroep op de Hongaarse nationaliteit en wil dat Frankrijk de daaraan gekoppelde aanspraken erkent; de aanspraken van de man zijn gegrond op de Brussel II bis Verordening: het betreft aanspraken van Europees ipr, meer bepaald ipr-aanspraken op het vlak van mogelijkheden tot aanspreken van Europese echtscheidingsrechters zoals neergelegd in Verordening Brussel II bis.

In het besef dat rechtspraak van het Hof in het internationaal familierecht reeds werd aangegrepen als argument om bepaalde Nederlandse praktijken aan de kaak te stellen, ben ik benieuwd in hoeverre ook aan de zaak *Hadadi* enig gewicht zal worden toegekend buiten de toepassing van de Brussel II bis Verordening om. Het zou dan bijvoorbeeld kunnen gaan over aanspraken die mensen met een dubbele nationaliteit voorleggen, gebaseerd op het bezit van de nationaliteit van herkomst die zij nog steeds bezitten – bovenop de nationaliteit van hun land van verblijf. Ik wijs dan in het bijzonder op de overwegingen van het Hof inzake de stimulering van de mobiliteit van personen⁵⁵ evenals inzake het voldoende achten van het louter formeel bezit van een welbepaalde nationaliteit.⁵⁶ Wat dan bijvoorbeeld, los van de eigenheden van de zaak *Hadadi*, zou kunnen overblijven, is dat in zoverre aanspraken worden toegekend op basis van het bezit van een buitenlandse nationaliteit, die aanspraken niet ontzegd kunnen worden onder het motto dat de betrokkene ook de nationaliteit van het gastland bezit en mogelijk zelfs geen enkele band meer heeft met het land van herkomst buiten het bezit van die nationaliteit om.

Slot

In de zaak *Hadadi* legt het Hof van Justitie uit hoe een specifieke bevoegdheidsregel, opgenomen in een Europese ipr-verordening, moet worden uitgelegd. In die Europese ipr-regel inzake internationale bevoegdheid is gebruik gemaakt van het criterium van 'gemeenschappelijke nationaliteit.' Strikt genomen gaat het daarbij louter om de kwestie of anders mag worden geredeneerd als de betrokkenen naast de ene gemeenschappelijke nationaliteit ook nog een andere gemeenschappelijke nationaliteit hebben. Geabstraheerd van de zaak: als mensen op basis van het bezit van gemeenschappelijke nationaliteit X normalerwijze aanspraken zouden kunnen voorleggen, mag

51. Zie inzake omgang met situaties van multipatridie bij hantering van de Gezinsherenigingsrichtlijn (Richtlijn 2003/86/EG) bijv. Raad van State 29 maart 2006, *JV* 2006/172, noot C. Groenendijk tegenover Rb. 's-Gravenhage 18 oktober 2006, *JV* 2006/462, noot P. Boeles. Zie in deze context ook Raad van State 31 juli 2006, *JV* 2006/355 noot C. Groenendijk (inzake beroep op de associatieovereenkomst EEG-Turkije); Raad van State 15 juli 2008, *JV* 2008/356 noot C. Groenendijk (inzake beroep op het vrij verkeer van EU-onderdanen); Centrale Raad van Beroep 22 augustus 2001, LJN AD5020 (inzake beroep op sociale zekerheidsrechten). Terzake de Gezinsherenigingsrichtlijn moet wel gewezen worden op de 'negatieve', 'uitsluitende' formulering in artikel 2 lid a. Vgl. de formulering in de regeling van een ontheemdingstoelage voor EU-ambtenaren, waarover HvJ EG 14 december 1979, zaak C-257/78, *Devred*. Terzake de consequenties van uitsluiting uit de Gezinsherenigingsrichtlijn duikt de problematiek op van de 'omgekeerde discriminatie' van EU-onderdanen die geen gebruik hebben gemaakt van hun recht op vrij personenverkeer.
52. Behoudens uitzonderingen, zie vooral de Wet Conflictenrecht Namen.
53. Zie C. Groenendijk in zijn noot bij Raad van State 29 maart 2006, *JV* 2006/172.
54. Zie de kritische commentaren van migratie-experts als Groenendijk en Boeles. Vgl. hun reeds vermelde noten (hiervoor voetnoot 51). Zaken als *Garcia Avello* blijken zodoende niet alleen als breekijzer c.q. wapen in de strijd naar voren geschoven te worden in discussies binnen het (internationale) familierecht, maar ook in controverses buiten het internationaal familierecht om. Overigens werd recent door Boeles ook de tweede uitspraak van het Hof in het internationaal namenrecht (met name de uitspraak *Grunkin-Paul* (HvJ EG 14 oktober 2008, zaak C-353/06, *Grunkin-Paul*) aangegrepen om een Nederlandse praktijk, buiten het strikte domein van internationaal familierecht en eveneens buiten de problematiek van multipatridie om – maar inzake weigering van naturalisatie op grond van perikelen inzake erkenning van een buitenlandse wijziging van geboortedatum –, kritisch aan de orde te stellen. Zie Raad van State 9 juli 2008, *JV* 2008/448 noot P. Boeles, waar hij o.a. ook refereert aan de mogelijke frustratie van *aanspraken gevestigd op de Richtlijn langdurig ingezetenen* (zie hierover ook V. Van den Eckhout, 'Internationaal privaatrecht en migratierecht. De evolutie van een tweesporenbeleid', *Nemesis* 2002, p. 80).

55. Zie bv. nr. 53 van de uitspraak en nr. 54, 56, 57 en 58 van de conclusie.
56. Zie bv. nr. 55 van de uitspraak, evenals de conclusie nr. 60 waarin wordt gesteld: 'De bevoegdheidscriteria dienen een reëel aanknopingspunt met de betrokken staat te garanderen (...) Deze band wordt ofwel door de gewone verblijfplaats in de forumstaat ofwel door de gemeenschappelijke nationaliteit gevestigd. Op dit punt gaat de wetgever op basis van een generaliserende benadering ervan uit dat de nationaliteit ook gepaard gaat met een reële band.'

dan het bezit van die nationaliteit X genegeerd worden en mogen door de autoriteiten van land Y hun de daarop door hen voorgelegde aanspraken ontzegd worden onder het motto dat ze nog een andere gemeenschappelijke nationaliteit – nationaliteit Y – hebben; mag door de betrokkenen geen beroep worden gedaan op de gemeenschappelijke nationaliteit waarmee ze geen enkele band bezitten behoudens het formeel bezit van die nationaliteit?

Het Hof formuleert in casu geen voorbehoud tegen het beroep op deze of gene nationaliteit door (een van) de betrokkenen. Wanneer in de Europese ipr-regeling gebruik is gemaakt van het criterium van de gemeenschappelijke nationaliteit en mensen in het bezit zijn van een dubbele gemeenschappelijke nationaliteit, wordt ook het louter formeel bezit van een van die nationaliteiten als band voldoende geacht. Duidelijk is dat het Hof zodoende aan mensen met een gemeenschappelijke dubbele nationaliteit in de context van de toepassing van de Brussel II bis Verordening ruime mogelijkheden geeft tot het aanspreken van deze of gene echtscheidingsrechter op basis van het bezit van een welbepaalde nationaliteit, ook al is het bezit van die nationaliteit het enige wat de betrokkenen met een bepaald land verbindt. Consequentie is dat elk van de echtgenoten in geval van een gemeenschappelijke nationaliteit het recht heeft op grond van artikel 3 lid 1 onder b Verordening Brussel II bis een procedure tot echtscheiding aanhangig te maken bij de gerechten van een van beide lidstaten waarvan hij of zij en de andere echtgenoot de nationaliteit bezitten. Aanspraken als die van de man in de zaak *Hadadi* moeten volgens het Hof worden gehonoreerd.

Ik rond af met een opmerking die zich situeert op het niveau van de verhouding tussen rechtzoekenden. Welnu, uit de casuspositie van *Hadadi* en de uitspraak van het Hof blijkt dat protest van de vrouw er niet aan in de weg staat dat de man de rechten die hij pretendeert te bezitten kan uitoefenen. In de zaak *Hadadi* wordt het beroep van de man op de gemeenschappelijke nationaliteit gehonoreerd in een situatie dat de vrouw hiertegen bezwaar maakt.⁵⁷ De vrouw verwijt dat het honoreren van de aanspraken van de man leidt tot een *rush* op de rechter en misbruik; maar de aantijging van misbruik wordt van de hand gewezen.⁵⁸

De visie van het Hof dat in casu niet van een vorm van misbruik kan worden gesproken, past bij andere uitspraken waarbij het Hof aantijgingen van misbruik van de hand wees, (mede) op basis van overwegingen inzake res-

pect voor fundamentele Europese vrijheden. Te denken valt dan vooral aan de uitspraak *Inspire Art*⁵⁹ waarbij Nederlandse anti-misbruikwetgeving inzake vennootschapsrecht werd getoetst aan de fundamentele vrijheid van vestiging – en in essentie onaanvaardbaar werd bevonden. In zoverre het Hof aantijgingen inzake misbruik van de hand wijst indien op vrij strategische manier wordt gehandeld, en *shopping* toelaat, zou kunnen worden gesproken van een dynamiek van liberalisering.⁶⁰ Het gaat hier dan om een specifieke uitingsvorm van de meer algemene tendens tot liberalisering die actueel in het proces van europeanisatie van het ipr is te onderkennen.⁶¹ In casu wordt die liberalisering dan bewerkstelligd door de manier waarop het Hof een ipr-verordening – die zelf al uitdrukking geeft aan de tendens tot liberalisering – uitlegt.

Dergelijke door het Hof aanvaarde c.q. aangestuurde dynamiek tot liberalisering wordt op dit moment overigens ook onderkend in het domein van het internationaal arbeidsrecht, in casu onder invloed van de fundamentele vrijheid van dienstenverkeer waarop Europese ondernemingen zich kunnen beroepen. De tendens tot liberalisering speelt hier in het voordeel van ondernemingen die werknemers uitstunen naar andere landen en daar concurrentievoordeel proberen uit te halen, maar wordt door velen daar aangeklaagd als ten koste gaande van de bescherming van werknemers.⁶² Ook in het vennootschapsrecht werd al betoogd dat een 'prijs' moet worden betaald voor de dynamiek van liberalisering, met name door 'derden'.⁶³

In de zaak *Hadadi* stelt de vrouw zichzelf uiteindelijk voor als slachtoffer van de door het Hof gefiatteerde handelwijze van de man; zij lijkt het gelag te moeten betalen.⁶⁴ In de door de man gestarte echtscheidingsprocedure is zij de verweerster die verplicht wordt mee te gaan in de door

57. In de bekende zaken *Garcia Avello* (HvJ EG 2 oktober 2003, zaak C-148/02, *Garcia Avello*) en *Grunkin Paul* (HvJ EG 14 oktober 2008, zaak C-353/06, *Grunkin-Paul*) van het Hof, in het internationaal namenrecht, waren de betrokkenen het telkens wel met elkaar eens, maar werd van overheidswege bezwaar gemaakt tegen de door hen samen voorgelegde aanspraken.

58. Zoals aangegeven wordt nochtans onderkend dat zeer wel denkbaar is dat een dergelijke *rush* plaatsvindt. Wel wordt aangegeven in welke mate naar de toekomst toe – in een situatie van verder doorgedreven Europese unificatie van regels van toepasselijk recht – de *rush* minder zou gaan 'lonen'; maar ook in de huidige situatie – een situatie waarin de regels van Europees ipr (of andere regels) die de negatieve consequenties van de liberale bevoegdheidsregels aan banden leggen, ontbreken – wordt aanvaard dat een degelijke *rush* plaatsvindt. Het Hof ziet geen reden om aan de man de door hem voorgelegde aanspraken te ontzeggen.

59. HvJ EG 30 september 2003, zaak C-167/01, *Inspire Art*, zie met name nr. 138 en 139. Ook kan in deze context worden herinnerd aan de overweging in nr. 86, inzake een 'reële band', in de conclusie bij de zaak *Grunkin-Paul* (zaak C-353/06, de conclusie dateert van 24 april 2008). In de zaak *Hadadi* wordt geoordeeld dat, wanneer in de Europese ipr-regeling gebruik is gemaakt van het criterium van de gemeenschappelijke nationaliteit, ook het louter formeel bezit van een van die nationaliteiten – zonder enige overige band – als band voldoende wordt geacht: een dergelijke band wordt sowieso voldoende geacht om te kunnen vallen onder de verondersteld aanwezige reële band die aangenomen is als aanknopingspunt. Zie ook conclusie nr. 60.

60. Zie hierover meer in V. Van den Eeckhout, 'Competing norms and European Private International Law', o.a. te raadplegen op <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1259334>

61. Door inmenging van zowel de Europese wetgever als het Europese Hof, en vooral bewerkstelligd door de uitvaardiging door de Europese wetgever van 'liberale' ipr-verordeningen evenals door de manier waarop het Hof nationaal ipr aan fundamentele vrijheden toetst. In het internationaal echtscheidingsrecht wordt daarbij uitwerking gegeven aan principes als *liberal access to justice* en *favor divortii*.

62. Zie HvJ EG 11 december 2007, zaak C-438/05, *Viking*, HvJ EG 18 december 2007, zaak C-341/05, *Laval*, HvJ EG 3 april 2008, zaak C-346/06, *Rüffert* en HvJ EG 19 juni 2008, zaak C-319/06, *C./Luxemburg*. Zie hierover o.a. V. Van den Eeckhout, 'Internationaal arbeidsrecht gemengd tussen Europese fundamentele vrijheden', *TRA* 2009, p. 5-10.

63. Zie Lima de Pinheiro, 'Competition between Legal Systems in the EU and Private International Law', *Iprax* 2008, p. 209.

64. Bekeken vanuit het standpunt van de lidstaten, zou het er dan om gaan dat hun rechtssysteem 'ondermijnd' dreigt te worden.

de man gekozen richting. Door het Hof wordt de omar-
ming van de visie van de man inzake de wijze waarop de
Brussel II bis Verordening moet worden geïnterpreteerd
mede onderbouwd met een beroep op de vrijheid van per-
sonenverkeer en de doelstellingen van de verordening,
waarbij ook de doelstellingen van Europa bij de europea-
nisatie van het ipr aan bod komen.⁶⁵ De Europese doel-
stelling tot het vergemakkelijken van het leven van EU-
burgers blijkt in casu als effect te hebben dat de vrouw
zich moet neerleggen bij het feit dat de man, door het
instellen van een echtscheidingsprocedure in Hongarije,
heeft kunnen ontsnappen aan een schuldechtscheiding in
Frankrijk. Aanspraken als die van de man in de zaak
Hadadi moeten volgens het Hof worden gehonoreerd. De
Europese doelstelling van *liberal access to justice* wordt in
de zaak *Hadadi* door het Hof tot in zijn ultieme conse-
quenties doorgezet, ook in de huidige stand van het recht,
die er geenszins een is waarbij de risico's van negatieve
neveneffecten (al) zijn afgedekt.

65. Over deze doelstellingen, zie nog recent de Mededeling van de Commis-
sie aan het Europees Parlement en de Raad. Een ruimte van vrijheid, vei-
ligheid en recht ten dienste van de burger, COM(2009)262 def, 10 juni
2009, vooral p. 5-6 ('Het leven van de burger gemakkelijker maken – een
justitieel Europa. In de eerste plaats moeten procedures worden ingevoerd
die de burger gemakkelijker toegang tot de rechter geven, zodat hij zijn
rechten overal in de Unie kan doen gelden') en p. 33: 'Het verbeteren van
de toegang tot de rechter moet een prioriteit zijn.'